

УДК 338

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ – ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІСТІВ У ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ

Г.В. Кочедикова,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Виняткова роль в енергозабезпеченні економіки належить електроенергетиці та газовому сектору, частка продукції яких у внутрішньому кінцевому споживанні енергії перевищує 70%. За планової економіки ці галузі, що виконують системоутворюючі функції, сформувалися як природні монополії, що діють у режимі жорсткого державного регулювання. Одним із найактуальніших завдань державного регулювання є формування стратегії реформування ринку продукції енергетичних галузей – природних монополістів з урахуванням балансу інтересів, а саме забезпечення інвестиційної привабливості та одночасно захисту інтересів споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування підприємств – природних монополістів досліджено в наукових працях вітчизняних економістів В.Д. Базилевича, Г.М. Філюк, В.В. Венгера, В.І. Коновалюка, Є.Б. Квасюк, С.І. Киреева [1–4], В.В. Вагнера та ін., російських вчених В.Є. Цапеліка, О.В. Коломійченко, В. Студенцова. Фундаментальний внесок у цей напрям зробили зарубіжні вчені Дж. Вільсон, К.Р. Макконнел, С.Л. Брю [5], Дж. Робінсон, W.J. Baumol, W. Sharkey тощо. Економіко-правові засади державного регулювання природних монополій в Україні розглядали в своїх наукових працях В. Паламарчук, Я. Клісінські, Г.М. Філюк. Однак низка питань щодо законодавчо-нормативної бази природних монополістів у галузі електроенергетики є дискусійними і потребують додаткових досліджень, зокрема аналізу окремих статей Закону України «Про природну монополію» від 11.01.2001 р. та постанови НКРЕ №1455 від 25.12.2002 р. на відповідність їх реальному стану національної економіки.

Мета статті – узагальнення трактування поняття «природна монополія» стосовно електроенергетичної галузі, визначення проблеми функціонування підприємств – природних монополістів у цій галузі, дослідження суперечливої і перспективної законодавчо-нормативної бази в питанні природних монополій та основних напрямів реформування електроенергетики підприємств – природних монополістів.

У процесі дослідження особливостей функціонування підприємств – природних монополістів у галузі електроенергетики слід виходити з тих ситуацій, які виникають у підприємств – природних монополістів під час просування (реалізації) свого товару (продукції) на споживчому ринку, тобто, як і за яких умов підприємство як природний монополіст по своїй суті мо-

Узагальнено трактування поняття «монополія» та «природна монополія», досліджено загальні проблеми функціонування підприємств – природних монополістів у галузі електроенергетики, запропоновано напрями оптимізації нормативно-правового поля природних монополістів з метою реформування ринку електроенергетики.

Ключові слова: монополія, електроенергетична галузь, енергозабезпечення економіки.

же реалізовувати свою продукцію, не обмежуючи прав і потреб споживача.

З урахуванням специфіки ринкових трансформацій електроенергетичної галузі необхідно дослідити та уточнити поняття «монополія» та «природна монополія», оскільки єдиного визначення поняття монополії немає і сьогодні.

Монополістичні тенденції проявлялися на всіх етапах розвитку ринкових процесів, але стали домінуючими лише в XIX ст. Так, англійський філософ Томас Гобс описує монополії, що були створені ще феодальною державою для зарубіжної торгівлі (він називає їх корпораціями) з метою збільшення прибутків шляхом монопольного права купівлі і продажу як вдома, так і за кордоном. Американські економісти К. Макконнелл, С. Брю, розглядаючи монополію у широкому розумінні, визначають її як ситуацію, за якої кожний продавець має змогу вплинути на загальний обсяг виробництва, а потім і на ціну продукту, що продається [5]. На думку дослідників із американського видавництва Макміллан Прес (Macmillan Press), абсолютна монополія (коли компанія є єдиним постачальником однорідного продукту, що не має замінників, але має численних покупців) не зустрічається в реальному житті, а фактичні ринкові структури розташовані між двома екстремальними точками: майже досконалої конкуренції і майже абсолютної конкуренції [6]. Вітчизняні економісти Є.Б. Квасюк, С.І. Киреев [4] називають монополію феноменом виробництва, зазначаючи, що монополія – це група підприємств, пов'язаних між собою технологічною залежністю, взаємним постачанням продукції тощо, які належать одному акціонерному товариству або перебувають під його контролем.

За енциклопедичним словником Габлера, монополія – це виключне право на здійснення будь-якого виду діяльності, що надається певній особі, групі осіб або державі чи встановлюється економічними суб'єктами шляхом придбання домінуючого положення на ринку товарів та послуг. Монополія означає відсутність конкуренції, а отже відсутність стимулів розвитку виробництва [7].

У макроекономіці під терміном «природні монополії» розуміють галузі і підприємства, що мають ключове значення для національної економіки, управління якими регулюється державою, у тому числі на правах власника. Це такі галузі і виробництва, як електроенергетика (генеруючі виробництва), поштовий і телеграфний зв'язок, атомна, газова, нафтова та металургійна промисловість. Зазначені монополії в наших умовах мають олігополістичний характер. У процесі ринкової трансформації в Україні держава не здійснювала регулювання в цій сфері діяльності, порушуючи цим економічний баланс та встановлюючи монопольно-високий рівень цін, що обмежується світовими цінами. Через занижені, у порівнянні зі світовими, внутрішні ціни відбувається рух товарів на зовнішній ринок на збиток внутрішньому, діє тенденція до зростання цін на внутрішньому ринку вище купівельної спроможності споживача. Відтак, для забезпечення внутрішнього ринку відповідно до купівельної спроможності внутрішніх споживачів вводиться тарифне регулювання.

Природна монополія функціонує як результат об'єктивного розвитку продуктивних сил у певних сферах економіки незалежно від зусиль держави та закону. У вітчизняній літературі здійснюються спроби визначити сутність природної монополії у політико-економічному трактуванні. На думку В.Д. Базилевича, Г.М. Филюк [1], природна монополія ототожнюється з ресурсними та «закритими» монополіями, де останні (їх ще називають патентні) захищені від конкуренції за допомогою штучних обмежень з боку уряду (ліцензій, патентів, квот тощо). До ресурсних належать монополії, які володіють стратегічно важливими сировинними ресурсами та забезпечують місце енергетичної галузі та національної економіки в цілому на світовому енергетичному ринку.

Деякі вчені вважають суб'єктами природних монополій підприємства локальних електромереж, оскільки їх будівництво та експлуатація, що дублює діючі, створює надзвичайно високе цінове навантаження через відсутність конкурентних механізмів

та недостатньо ефективного регулювання монополій [9].

Вищезазначене підтверджує, що основною об'єктивною причиною існування природної монополії є позитивний ефект масштабу як один із головних індикаторів конкурентного ринку.

Для кожного з багатьох підприємств основне питання функціонування в умовах ринкових відносин полягає, в першу чергу, в тому, чи є підприємство згідно з законодавством монополістом, тобто, чи займає воно монополічне становище на споживчому ринку. Відповідно до «Положення про складання та ведення переліку суб'єктів природних монополій» безпосередньо цей перелік здійснює Антимонопольний комітет України [12] з метою узагальнення інформації щодо суб'єктів природних монополій. Перелік суб'єктів природних монополій застосовується під час вирішення питань щодо розвитку і вдосконалення конкурентного середовища, запровадження адресного антимонопольного регулювання, захисту економічної конкуренції [13].

Оскільки підприємства електроенергетичної галузі займають монополічне становище лише з передачі і розподілу електроенергії, тарифи на електроенергію є регульованими з боку держави і не дозволяють забезпечувати достатній рівень відтворення електроенергетичного бізнесу. Тому на сьогодні відповідно до Закону України «Про природні монополії» [11] господарська діяльність підприємств електроенергетичної галузі з виробництва електричної та теплової енергії є такою, що належить до суміжного товарного ринку, який не перебуває в стані природної монополії, а діяльність з транспортування теплової енергії відноситься до сфери діяльності суб'єктів природних монополій. Проте Закон «Про природні монополії» поділяє діяльність на монополічну і ту, яка не є монополічною, але безпосередньо пов'язана з нею (тобто допоміжна монополічна діяльність). Зазначене є складною проблемою при визначенні критеріїв для віднесення підприємства монополічної діяльності до переліку господарюючих суб'єктів природних монополій з продукцією допоміжного виробни-

цтва. З одного боку, це сприяє розвитку конкуренції, а з іншого, монополічне становище може призвести до недоброчесної конкуренції за рахунок цінової політики, а також втрати інновацій внаслідок знищення конкурентів. Але за постановою НКРЕ №1455 від 25.12.2002 р. передбачено наступне: порядок придбання товарів, робіт та послуг ліцензіатами, ціни (тарифи) на відповідність яких встановлює НКРЕ, не застосовується до закупівель товарів і послуг ліцензіатами, які є суб'єктами природних монополій [14]. Тобто, на даний момент діяльність підприємств як природних монополістів обмежується лише сферою передачі і розподілу електроенергії, де діє Національна комісія регулювання енергетики, створена, до речі, ще до прийняття Закону [3]. Отже, законодавство не достатньо врегулювало ці питання, тому підприємства шукають роз'яснення, яким нормативно-правовим документом ліцензіати повинні користуватися при закупівлі товарів, робіт та послуг. Вищезазначені недоліки викликані розпливчатістю, нечіткістю прийнятих формулювань Закону України «Про природні монополії».

У зв'язку з цим, на думку автора, українська законодавчо-нормативна база в питанні про природні монополії першорядно потребує розробки нових і вдосконалення діючих законодавчих актів, відповідних сучасному динамічному соціально-економічному середовищу функціонування природних монополій, суб'єктів з продукцією (послугами) допоміжного виробництва та техніко-організаційних умов діяльності суб'єктів природних монополій, реорганізація яких пов'язана з розвитком технологій, техніки, інформаційної бази тощо.

Важливим питанням у реформуванні є також вибір конкретних моделей реорганізації, що пов'язане з розглядом альтернативних моделей реформування та відповідних форм державного регулювання ринку електричної енергії, а також прогнозом наслідків розвитку електроенергетичної галузі України, реалізації моделі ринку підвищення рівня енергозабезпечення національної економіки.

У діяльності природних монополій В.В. Венгер вирішальним чинником вважає реструктуризацію підприємств – природних монополістів, що забезпечує ефективність їх діяльності, та створення організаційно-економічного механізму регулювання цін на продукцію (послуги). Реформування ринку електроенергетики в Україні має привести до створення ефективно працюючого ринку електроенергії, що, своєю чергою, реформує нормативно-правову базу галузі та її роботу в нових економічних умовах [2].

Варто зауважити, що в енергетиці спочатку була відсутня стратегія проведення реформ, законодавство мало фрагментарний і суперечливий характер, що свідчить про неготовність України до реформування економіки загалом і природних монополій зокрема. Тому в умовах післякризового фінансово-економічного стану економіки України, прийняття нового Податкового кодексу наприкінці 2010 р., стрімкої корпоратизації та існуючого правового поля саморегулювання електроенергетичного ринку не видається можливим. Для успішного реформування природної монополії в електроенергетиці необхідно сформувати конкурентний ринок, забезпечити платоспроможний попит за відповідно зміненого правового поля, що прогнозує розвиток законодавства в сфері енергетики на основі розробки напрямів оптимізації природної монополії в електроенергетиці, зокрема: системної розробки стратегії енергетичного законодавства та вдосконалення енергетичної стратегії України до 2030 р.

Тому, піднімаючи актуальне питання всіх підприємств – монополістів, які займаються також допоміжним виробництвом товарів (послуг), про те, яким правовим документом користуватися при виробництві електричної та теплової енергії, а також при розподілі електричної енергії, зокрема до Закону України «Про природні монополії» і постанови НКРЕ № 1455 від 25.12.2002 р. доцільно внести зміни та доповнення: розробити методичні положення та критерії віднесення до переліку природних монополістів господарюючих суб'єктів, для яких поставляється на монополізовані ринки продукція, що є результатом допоміжного виробництва. Необхідно також забезпечити функціонування конкурентного ринку електроенергії на основі розрахунків:

- міжгалузевого паливно-енергетичного балансу [15];

- необхідного рівня оптових і роздрібних цін у зв'язку з їх впливом на економіку всіх галузей – споживачів електроенергії, динаміки цін на їхню продукцію;

- необхідних і оптимальних витрат на виробництво, передачу і розподіл електроенергії [3].

Аналіз чинних законодавчих актів, а також нормативно-правових документів щодо природних монополістів обґрунтовує необхідність систематизації законотворчої діяльності на засадах створення сукупності законів з енергозабезпечення економіки України в цілому, що має відповідати таким найважливішим вимогам:

- забезпечення повноти правового поля, що відображає різноманіття відносин між суб'єктами енергетичних ринків;

- структуризація сукупності розроблених законів, що забезпечує послідовну деталізацію правових положень, які повинні відображати як найважливіші загальні правові принципи, так і законодавчі положення прямої дії;

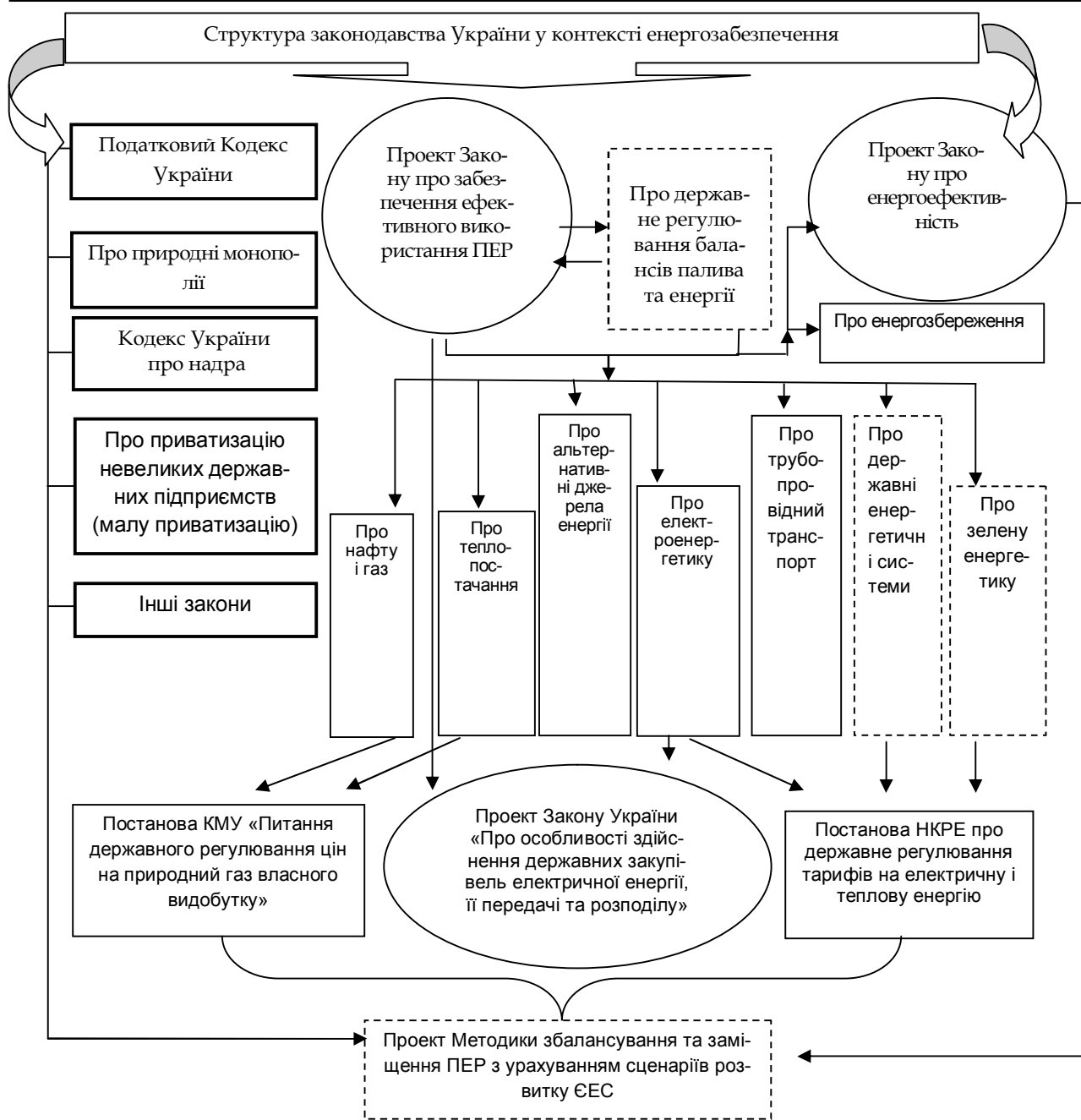
- узгодження законодавчих положень щодо регулювання функціонування та розвитку галузей ПЕК з законодавчими положеннями щодо активізації енергозберігаючої політики;

- узгодження законів, які відносяться до різних галузей ПЕК, з урахуванням існуючих взаємозв'язків різних видів енергоресурсів у процесі реалізації паливно-енергетичних балансів;

- узгодження законодавчих актів, які стосуються регулювання енергетичних ринків в частині реалізації взаємопов'язаної цінової політики щодо різних видів конкуруючих між собою енергоресурсів.

Запропонована схема варіанта структури сукупності законів з енергозабезпечення економіки України, що враховує особливу роль загальної частини сукупності законів, яка повинна визначати економіко-правові засади державного регулювання в умовах післякризового стану економіки та передкризового в енергетичному комплексі, наведена на рисунку.

На рисунку відображено різний ступінь розробленості окремих законів, включаючи як вже прийняті або ті, що перебувають у розробці, так і лише рекомендовані проекти законів.

Рекомендований варіант структури сукупності законів з енергозабезпечення економіки України

Висновки. Сутність природної монополії у контексті електроенергетики полягає у діяльності підприємств електроенергетичної галузі з надання послуг або реалізації товарів (енергії) на енергетичному ринку України, які визначають монопольні ціни (тарифи) на передачу, розподіл та транспортування елек-

троенергії, що зумовлює встановлення критерію конкурентного ринку енергетичної галузі та електроенергетичних підприємств, які здійснюють свою діяльність в умовах чинного законодавства.

Запропонована схема рекомендованого варіанта структури законів з енергозабезпечення

чення економіки країни дає змогу не лише оцінити сучасний стан енергетичної галузі, а й контролювати область здійснення законодавства в процесі реформування як електроенергетичної галузі, так і єдиної енергетичної системи України загалом. Реформування електроенергетики України передбачає доопрацювання і реалізацію законодавчо-нормативної бази для підприємств – природних монополістів з метою створення конкурентних переваг на внутрішньому ринку електроенергетики, забезпечення сталого функціонування і розвитку економіки та соціальної сфери, підвищення ефективності виробницт-

ва електроенергії, забезпечення надійного і безперебійного енергопостачання споживачів.

Крім того, при реформуванні внутрішніх ринків газу і електроенергії відповідно до норм ЄЕС Україна може приєднатися до Енергетичного співтовариства, яке було створено з метою організації найбільшого в світі об'єднаного ринку газу і електроенергії в регіоні Середземномор'я на засадах директив Європейського Союзу у сфері газу і електроенергії, навколишнього середовища, включаючи питання Кіотського протоколу та енергоефективності.

Література

1. Базилевич В.Д., Філюк Г.М. Природні монополії. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
2. Венгер В.В. Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 204 с.
3. Коновалюк В.И. Естественные монополии в развитии экономики государства: реальность и перспективы: Авт. сб. научных статей. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 348 с.
4. Національні заощадження та економічне зростання / Ін-т економ. та прогнозування; Б.Є. Кваснюк, С.І. Кіреєв, О.Ю. Болховітінова та ін. – К.: МП «Леся», 2000. – 304 с.
5. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика. 11 изд. / Пер. с англ. – К., 1992. – 452 с.
6. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА / Пер. з англ.. – К.: АртЕк, 2000. – 640 с.
7. Экономика и право: Энциклопедический словарь Габлера / Пер. с нем.; под общ. ред. А.П. Горкина и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 432 с.
8. Письменна У.Є. Ринки електричної і теплової енергії в Україні: структура, ціноутворення і регулювання / НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2008. – 208 с.
9. Точилін В.О., Загорська Т.П., Лір В.Е. та ін. Формування галузевих ринків України: перехідний період / За ред. В.О. Точиліна. – К.: Фенікс, 2004. – 332 с.
10. Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін. Ринки реального сектору економіки України: структурно-інституціональний аналіз / За ред. В.О. Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 640 с.
11. Закон України «Про природні монополії» №1682-III // Відомості Верховної Ради України, 2000. -- www.zakon.rada.gov.ua/.
12. Положення про складання та ведення переліку суб'єктів природних монополій // Анти-монопольний комітет України. – 2006. – №537-р. – 2 с.
13. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. №2210-III (зі змін. та доп.) // Конкурентне законодавство України: Юр. зб. – К.: АМК, 2002. – www.zakon.rada.gov.ua/.
14. Постанова НКРЕ «Про затвердження Порядку придбання товарів, робіт і послуг ліцензіатами, ціни (тарифи) на відповідну діяльність яких встановлюється НКРЕ» № 1455 від 25.12.2002 р.(у редакції постанови НКРЕ № 865 від 29.06.2006 р.).
15. Кочедыкова Г.В. Формування енергетичного балансу держави на основі ефективного використання енергоресурсів // Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер. «Економіка» – 2009. – №7. – С. 255–263.

Кочедыкова А.В.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИСТОВ В ОТРАСЛИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ

Обобщена трактовка поняття «монополія» і «естественная монополія», дослідовані общіє проблеми функціонування підприємств естественных монополистов в сфері електроенергетики, пропозовані напрямлення оптимізації нормативно правового поля естественных монополистов с целью реформирования рынка электроэнергетики.